

Kazimiera Lis, *Syberia w historii literatury Rosji carskiej. Realia i mity*, Kielce 2009 ss. 175.

Najnowsza praca znanej i cenionej badaczki literatury rosyjskiej doby romantyzmu, autorki rozpraw *Satyra i filozofia w poszukiwaniach artystycznych Włodzimierza F. Odojewskiego* (Kielce 1997) oraz *Romantycy. Powinowactwa rosyjsko-europejskie* (Kielce 1998) jest opracowaniem wnoszącym niezwykle wartościowy wkład do polskiej rusycystyki, przynoszącym wieloaspektowy, wielowymiarowy, można rzec, obraz Syberii, będącej – jak wiadomo – od XVI stulecia podstawowym zapleczem potęgi gospodarczo-militarnej Imperium, z biegiem czasu znanej także jako największe więzienie na świecie, „nieludzka ziemia”, a nadto przyciągającej także przecież uwagę walorami krajobrazowymi, egzotyką.

W najnowszej swojej pracy Kazimiera Lisowa znacząco wykracza poza bliskie sobie do tej pory obszary epoki romantycznej, proponując studium naukowe, obejmujące swym zasięgiem okres od XVII do XIX stulecia, o czym we *Wstępie*, czytamy: „W pracy niniejszej podjęto próbę spojrzenia na Syberię głównie przez pryzmat „epizodów syberyjskich” w biografiach i twórczości wybitnych pisarzy rosyjskich. Przywołani przez nas autorzy utworów o tematyce syberyjskiej – Awwakum Pietrow, Michał Łomonosow, Aleksander Radiszczew, Mikołaj Karamzin, Konrad Rylejew, Aleksander Odojewski, Fiodor Dostojewski, Iwan Gonczarow, Włodzimierz Korolenko, Gleb Uspienski, Mikołaj Leskow, Antoni Czechow, Lew Tołstoj, ale też i mniej znani Mikołaj Jadrincew, Mikołaj Tieleuszow, Piotr Jakubowicz-Mielszyn i inni – wciągnięci zostali w wir historii, częstokroć w dramatycznych okolicznościach zesłania i katorgi, a niekiedy w roli turystów, podróżników, obserwatorów i kronikarzy kolonizacji największej prowincji w granicach Imperium Rosyjskiego” (s. 8).

Penetracja owych wątków syberyjskich dokonuje się na podstawie bogatego i zróżnicowanego materiału badawczego, na który składają się nie tylko utwory z zakresu literatury pięknej, ale też teksty z pogranicza beletrystyki i publicystyki, wypowiedzi popularno-naukowe oraz twórczość o charakterze memuarystycznym – dzienniki, pamiętniki, wspomnienia, zapiski, również twórczość epistolarna. Dzięki temu otrzymujemy do rąk opracowanie nowatorskie, ambitne, dobrze wpisujące się w kontekst polskich badań nad literaturami Słowian Wschodnich, gdzie, jak dotąd, podobnego, całościowego ujęcia tematu, zasygnalizowanego w tytule rozprawy, brakowało. A i w literaturoznawstwie rosyjskim w taki sposób zakrojonej i zrealizowanej problematyki badawczej, jak to uczyniła Kazimiera Lis, dotychczas nie podjęto. Dobrze więc, że pomysł takiej pracy powstał i otrzymał ostateczny wyraz w postaci rzetelnie opracowanej publikacji książkowej.

Jak już zaznaczyłam, praca powstała na podstawie wykorzystanego bogatego materiału źródłowego, obejmującego poezję, prozę fabularną, teksty reportażowo-publicystyczne oraz popularno-naukowe. Struktura pracy *Syberia w historii literatury Rosji carskiej. Realia i mity* odznacza się przejrzystością i klarownością. Rozprawa składa

się z *Wprowadzenia*, dziewięciu rozdziałów zasadniczych, *Zakończenia* oraz wykazu literatury.

Rozpoczyna ją obszerna, mająca charakter historyczno-literacki, część zatytułowana „Tekst syberyjski w literaturze rosyjskiej XVIII-XIX w.” „Tekst syberyjski” wyodrębniony tu został przez analogię do znanego z badań Toporowa terminu „tekst petersburski”. W rozdziale tym ujęte zostały w perspektywie chronologicznej dzieje tzw. tekstu syberyjskiego z zesłańcami, katorżnikami, ich konwojentami, urzędnikami więziennymi, włóczęgami syberyjskimi, przesiedleńcami chłopskimi bądź podróżnikami w roli bohaterów tego „tekstu”, skonfrontowane z rdzennymi mieszkańcami Syberii. Przed oczyma czytelnika przewijają się więc cała plejada twórców rosyjskich operujących „tekstem syberyjskim”, a wśród nich są zarówno ci znani, jak i mniej znani: Awwakum Pietrow, Natalia Dołgoruka, Aleksander Sumarokow, Michał Łomonosow, Aleksander Radiszczew, Mikołaj Karamzin, Iwan Dmitrijew, Konrad Rylejew, Aleksy Chomiakow, Piotr Jersow, Mikołaj Polewoj, Iwan Kałasznikow, Aleksander Odojewski, Wilhelm Küchelbecker, Aleksander Puszkina, Mikołaj Ogariow, Mikołaj Leskow, Mikołaj Czernyszewski, Fiodor Dostojewski, Iwan Gonczarow, Antoni Czechow, Włodzimierz Korolenko, Gleb Uspienski, Sergiusz Jełpatiewski, Dymitr Mamin-Sybirak, Lew Tołstoj, Dymitr Tielezow i wielu innych jeszcze.

Zarys dziejów „tekstu syberyjskiego” pokazuje, że jakkolwiek jego współtwórcami byli także koryfeusze literatury rosyjskiej, tacy chociażby, jak Dostojewski, Gonczarow, Czechow i Tołstoj, Syberia nie stała się dla literatury rosyjskiej tak ważnym tematem, jak Petersburg – od początku swego istnienia opiewany jako „okno na Europę” i „cud architektury”. Była jednak Syberia na równi z Petersburgiem istotnym filarem imperializmu rosyjskiego – „wielką dzierzawą” budzącą dumę narodową i utrwalającą mit wielkości Rosji oraz jej cywilizacyjnej roli na niezmiernych obszarach tego „barbarzyńskiego kraju”. Śledząc wątki syberyjskie u poszczególnych pisarzy, Autorka rozprawy dokonuje ich klasyfikacji na takie, które można uznać za zbieżne z oficjalną ideologią państwową, a więc które podtrzymują pewne idee rosyjskie i zdradzają zarazem osobiste zafascynowanie danego twórcy pięknem i surowością krajobrazu syberyjskiego bądź magią legend o Białych Wodach czy też o Świętej Górze – tematycznie związanych z daleką, bogatą, niezagospodarowaną „krajną obfitością” – oraz na takie, które posiadają charakter prawdziwych, a więc niezafałszowanych urokiem mitu, relacji o pełnych tragizmu akcjach przesiedleńczych, katordze, kolonizacji (z rdzenną ludnością w tle), o Syberii jako „domu umarłych”. W pracy czytamy: „Niewątpliwie spojrzenie na Syberię i sposób jej przedstawiania w literaturze zależne były od autorskiego punktu widzenia i przyjętej perspektywy – personalnej, społecznej, narodowej, historycznej, historiozoficznej, otwartej bądź zamkniętej. Inaczej postrzegali Syberię zesłani w latach dwudziestych poeci-dekabryści, inaczej polityczny katorżnik Dostojewski, a inaczej wolny podróżny Gonczarow w połowie stulecia, inaczej późniejszy zesłaniec – «syberyjski turysta», jak sam siebie niegdyś ironicznie nazwał, Korolenko, inaczej Czechow, który pod koniec wieku XIX przedsięwziął indywidualną wyprawę przez Syberię na Sachalin, a jeszcze inaczej postrzegali Syberię moralista Tołstoj w swojej ostatniej powieściowej wizji imperium, w *Zmartwychwstaniu*” (s. 43-44).

Dalsze rozdziały rozprawy poświęcone zostały następującym zagadnieniom: mitowi Syberii u romantyków rosyjskich („Poetycki mit Syberii romantyków”, rozdz. II), syberyjskim doświadczeniom Fiodora Dostojewskiego („Pisarz-katorżnik. Wokół genezy Wspomnień z domu umarłych”, rozdz. III), syberyjskim notatkom podróznym Iwana Gonczarowa („Syberyjskie szkice z podróży Iwana Gonczarowa”, rozdz. IV), tematowi kolonizacji obecnemu w twórczości takich pisarzy, jak: Mikołaj Jadrincew Mikołaj Tielezow, Aleksander Nowosielow, Wiaczesław Szyszkwow („Tułacza kolonizacja” Syberii w zwierciadle literatury, rozdz. V), syberyjskiej opowieści wigilijnej u Włodzimierza Korolenki („Syberyjska opowieść wigilijna Włodzimierza Korolenki. Sen Makara”, rozdz. VI), portretem włóczęgów syberyjskich w twórczości Korolenki, Czechowa i Tielezowa („Literackie portrety włóczęgów syberyjskich”, rozdz. VII), relacjom Czechowa z wyprawy na Sachalin („Czechow na Sachalinie: katorga i kolonializm”, rozdz. VIII), tematyce syberyjskiej w powieści Tołstoja *Zmartwychwstanie* („Motywy syberyjskie w powieści Lwa Tołstoja *Zmartwychwstanie*”, rozdz. IX).

Wszędzie zachowuje Autorka postawę wnikliwego badacza, sprawnie radzącego sobie z analizowanym tekstem, odważnie i celnie formułującego wnioski, spostrzeżenia, opinie. Czuwa nad tym, aby poszczególne motywy przewodnie, jednostkowe aspekty drażnionego tematu nie ulegały rozproszczeniu, atomizacji, lecz by spletały się w jedną spójną całość – w syntezę mitów syberyjskich (dawnych i nowych) i rzeczywistej historii katorgi i zesłania, prawdy o bezkresnej krainie otwartej dla podróżników, włóczęgów, poszukiwaczy lepszego losu oraz przekazów o kulturze i warunkach życia rdziennej ludności Syberii.

Autorka rozprawy o Syberii nie stroni też od konfrontacji z opiniami innych badaczy, zawsze przy tym jednak starając się zachować umiar w słowie i zasadę argumentacji opartej na naukowym obiektywizmie. Zdarza się jednak, że sama również prowokuje czytelnika do formułowania wniosków alternatywnych, podających w wątpliwość zasadność jej własnych wniosków. Wystarczająco dobrze przekonuje czytelnika o tym przykład polemicznego odniesienia Autorki do niektórych interpretacji współczesnego literaturoznawcy rosyjskiego z Tomka, A.S. Januskiewicza, który – jej zdaniem – na podstawie analizy *Wspomnień z domu umarłych*, *Wyspy Sachalin* oraz *Zmartwychwstania* „tekst syberyjski” postrzega z jednej strony, jako historię „poniżonych i skrzywdzonych” oraz – z drugiej, jako historię „odrodzenia człowieka poprzez obcowanie z Syberią” (s. 46). Kazimiera Lisowa widzi w tym oznaki poglądu „tylko częściowo słusznego”, ukształtowanego pod wpływem autorytetu Dostojewskiego, Tołstoja oraz w pewnym stopniu Korolenki. Jej zdaniem „Czechow nie miał złudzeń Dostojewskiego ani Tołstoja do możliwego właśnie tam, na Syberii, w „domach umarłych”, duchowego zmartwychwstania więźniów, kiedy pisał, że „na tym świecie oni już nie są ludźmi, lecz zwierzętami”, a stary woźnica, reprezentujący w jego zapiskach z podróży głos ludu, prorokował prostodusznie, że „i na tamtym świecie będzie im marnie: pójdą za grzechy do piekła” (s. 47).

Wyspa Sachalin nie pozostawia, być może, złudzeń. Jednakże ten sam Czechow, na podstawie tych samych doświadczeń sachalińskich, pisząc opowiadanie *Ubijstwo* (*Zabójstwo*), właśnie tam, na katordze, doprowadza przeciw swojego bohatera, Jakuba

Iwanycza, do przebudzenia, zmartwychwstania duchowego, tak że gorąco pragnie on wrócić do domu, opowiedzieć wszystkim o swojej „nowej wierze” i „uratować przed zatraceniem” choćby jednego człowieka, i przeżyć bez cierpień choćby jeden dzień, bo „już wiedział, jak żyć i jak wierzyć w Boga”. Utwór ten z jakichś powodów znalazł się jednak poza polem badawczym Autorki omawianej książki.

Wanda Laszczak
Uniwersytet Opolski

Beata Wegnerska, *Prawosławie rosyjskie w kontekście prozy emigranta I fali uchodźstwa rosyjskiego Borysa Zajcewa*, Toruń: Wydawnictwo Europejskie Centrum Edukacyjne 2009, s. 230.

Творческое наследие Бориса Зайцева, одного из видных представителей эмиграции I волны, с каждым годом привлекает всё более пристальное внимание исследовательских кругов, как в России, так и за ее пределами. Научные труды, посвященные жизни и творчеству Зайцева, свидетельствуют о широком масштабе исследовательских проблем, однако их количество отнюдь не свидетельствует об исчерпанности данного круга исследований¹. Весьма актуальной задачей является оценка литературы русского зарубежья с точки зрения религиозных ценностей, в частности, христианской этики и связанного с ним выявления в творчестве эмигрантов способов и средств художественного выражения религиозных убеждений. Известно, что именно во время послереволюционной эмиграции произошёл беспрецедентный религиозный подъём в среде русской интеллигенции, который значительным образом проявился не столько в их социально-общественной жизни, сколько в творческой направленности. Духовные поиски были

¹ Н. П а к, *Древнерусская культура в художественном мире Б. К. Зайцева*, Калуга 2003; С. С о м о в а, *Поэтика Бориса Зайцева*, Самара 2008; О. М е р ц а л о в а, *Художественная объективизация цветового восприятия в произведениях И. С. Шмелева и Б. К. Зайцева 1920-1930-х гг.*, Орел 2007; М. Б е р с е н е в а, *Художественные тексты Б. К. Зайцева и И. С. Шмелева: формирование социокультурной компетенции инофонов*, Москва: Монография, 2008; M. S i d o r, *Rosja i jej duchowość. Proza „pierwszej fali” emigracji rosyjskiej*, Lublin 2009; M. M a t e s k a, *Impresjonizm we wczesnej prozie Iwana Bunina i Borysa Zajcewa*, Lublin 1996; А. Л ю б о м у д р о в, *Духовный реализм в литературе русского зарубежья. Б. К. Зайцев и И. С. Шмелев*, С.-Петербург 2003.